

Verlag studiedag circulaire economie

Leeswijzer

Dit document bevat een verslag van de studiedag die Minaraad en SERV organiseerden op 13 september.

De verslaggeving van de presentaties is vrij beknopt, voor meer gedetailleerde info wordt via links verwezen naar de presentaties zelf. Alle presentaties zijn terug te vinden op de websites van de SERV en de Minaraad. Hetzelfde geldt voor de filmpjes over recyclage die getoond werden in sessie B1.

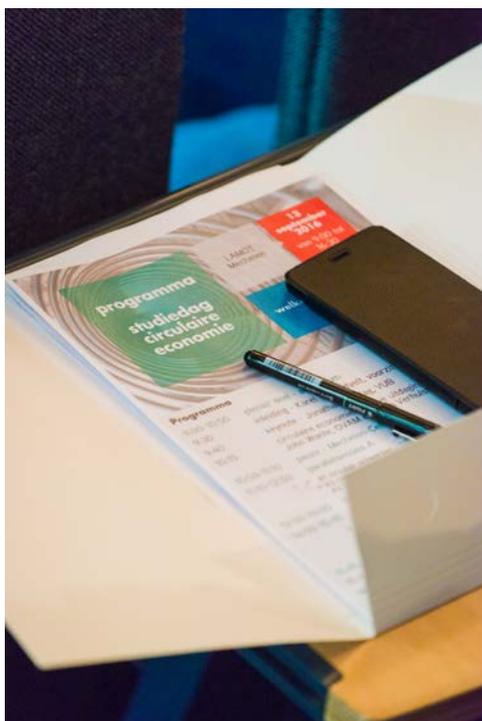
Onderstaand overzicht bevat **hyperlinks** om snel te navigeren naar de verschillende onderdelen van de studiedag.

Overzicht

Keynote - Jonathan Holslag	.2
Circulaire economie als strategie voor systeemverandering - John Wante	.3
Governance: het beleid schakelt hoge. Wie doet mee? - Jiska Verhulst.	.3
Voormiddag	
A1 - Circulair ontwerpen	.4
A2 - Circulair ondernemen	.8
A3 - Jobs, vaardigheden en betrokkenheid van werknemers	10
Namiddag	
B1 – Van einde terug naar begin	13
B2 - Circulaire economie en consumptie - denken in behoeftesystemen	15
B3 - Circulaire economie en stedenbeleid	21
Paneldebat	23

Voormiddag - plenair

Karel Van Eetvelt - voorzitter van de SERV - verwelkomt de deelnemers. In een korte inleiding gaat hij in op de opportuniteiten en de baten van een circulaire economie. Deze situeren zich zowel op het economische als het ecologische vlak, vandaar ook een gemeenschappelijk initiatief van SERV en Minaraad. Van Eetvelt benadrukt dat circulaire economie ruimer is dan kringlooeconomie. Het gaat ook over circulair ontwerpen, deeeconomie, lokale productie, bewustzijn van de consumenten, ... Allemaal aspecten die aan bod komen tijdens de studiedag.

Keynotespeaker **Jonathan Holslag** bijt de spits af.

Als inleiding verwijst Holslag naar zijn samenwerking met Frans Timmermans, onder-voorzitter van de Europese Commissie en de gesprekken ter voorbereiding van het World Economic Forum in Davos.

Hij illustreert dat al heel wat bedrijven het pad van de circulaire economie zijn ingeslagen, maar dat we best nog ambitieuzer moeten zijn.

Holslag bekijkt de circulaire economie vanuit drie perspectieven of anders gesteld drie argumenten. Een eerste argument is *circulair vanuit noodzaak* waarvoor hij heel wat redenen aangeeft waaronder de toenemende wereldbevolking, de grondstoffenwedloop en de link met geopolitiek. Ten tweede ziet hij *circulair als economische kans*: minder afval en meer groei. Hij verwijst hierbij naar de uitdagingen vastgelegd in het EU package. Ten derde poneert Holslag *circulair als deel van maatschappelijke vooruitgang* en geeft ook hiervoor diverse redenen aan.

Volgens Holslag maakt circulair deel uit van een veel grotere kentering. Hij illustreert dit aan de hand van een voorbeeld uit de textielindustrie, die van grootschalige massaproductie opnieuw naar een lokale maakindustrie kan evolueren: textiel *made in Holland*, goed voor landbouw, milieu en economie. Hij presenteert de resultaten van een denkoefening toegepast op Volendam. De voordelen van een kleinschalige eigen productie situeren zich niet enkel op vlak van tewerkstelling, maar ook op de hele samenleving en het maatschappelijk weefsel.

Holslag concludeert dat alles mogelijk is als we maar willen. Hij formuleert tenslotte een aantal suggesties hoe het verder moet.

► [Meer info in de presentatie van Jonathan Holslag \(pdf - 3,87MB\)](#)

Vervolgens presenteert **John Wante** van **OVAM** *De circulaire economie als strategie voor systeemverandering*.

Aan de hand van enkele schema's en foto's schetst hij wat we onder een circulaire economie kunnen verstaan. Het gaat niet enkel over materialen, maar ook over het sluiten van waterkringlopen, gebruik van hernieuwbare energie, het hergebruiken van ruimte en 'circulaire' steden. Vervolgens legt hij de link met de klimaatverandering.

Ter illustratie kijkt hij zowel terug in de tijd (Gent anno 1900, de release van Thriller in 1982 en 9/11 in 2001) als vooruit met 2030 en 2050 als belangrijke mijlpalen voor het halen van de klimaatdoelstellingen. Een studie van de OESO toont aan dat tussen de 55 en 65% van de uitstoot van broeikasgassen materiaalgerelateerd is. Volgens Wante zullen deze cijfers in realiteit hoger zijn omdat personenvervoer en residentieel energiegebruik niet zijn meegerekend.

Er zijn verschillende manieren om materialen te besparen. Grosso modo kan dit via hergebruik en recyclage, andere producten en diensten, kortere ketens en via nieuwe consumptiemodellen. Wante illustreert dit aan de hand van autogebruik/bezit en verplaatsingsgedrag. Om te eindigen geeft hij aan dat om de CO₂ uitstoot te halveren moet ingezet worden op verschillende strategieën: levensduurverlenging, efficiënter ontwerp en productie, efficiënter transport over kleinere afstanden, gedeeld gebruik en tenslotte recyclage.

► [Meer info in de presentatie van John Wante \(pdf - 1,27MB\)](#)

Als laatste plenaire spreker gaat **Jiska Verhulst** in op governanceaspecten: *Governance: het beleid schakelt hoger. Wie doet mee?* Zij is directeur van **Plan C** en door de Vlaamse regering aangeduid als transitie-manager voor circulaire economie.

Verhulst schetst de context en het discours van het materialenbeleid op weg naar een circulaire economie. In 2006 wordt duidelijk dat het materialenbeleid op zijn limieten botst. Plan C wordt dan als denktank opgericht. Het beleidsdiscours verschuift van duurzaam materialenbeleid naar de transitie van een lineaire naar een circulaire economie. In 2012 wordt het Vlaams Materialenprogramma gelanceerd waarin onderzoek, beleid en bedrijfssectoren hun krachten verenigen.

Internationaal gezien zet de Ellen Mac Arthurfoundation de transitie naar een circulaire economie op de politieke agenda's, wat eind 2015 onder meer resulteerde in het EU Circular Economy package. Circulaire economie werd een echte hype, maar na de hype komt het er volgens Verhulst op aan om het echte potentieel te realiseren. Het beleid schakelt alvast hoger met de doorgroei van het VMP naar een VMP 2.0 als

invulling van de visie 2050 van de Vlaamse regering. Hierbij zal voortgebouwd worden op de huidige successen van het VMP: het bundelen van krachten, middelen en expertise rond een publiek-private gedragen transversale agenda met OVAM als motor. Plan C wordt het knooppunt van circulaire economie en profileert zich als stuwende kracht achter een circulaire economie in Vlaanderen met volgende kernactiviteiten: uitdagen & activeren, onderzoeken & leren, afstemmen, verbinden en verankeren.

► [Meer info in de presentatie van Jiska Verhulst \(pdf - 1,86MB\)](#)

Voormiddag – parallele sessies

A1 - Circulair ontwerpen

John Vandaele, journalist bij MO*, was de voorzitter van deze sessie.

Tijdens deze sessie lag de focus op de beleidsinstrumenten die de verschillende overheden (kunnen) inzetten om een meer circulair productontwerp aan te moedigen.

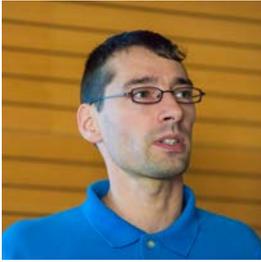
Werner Bosmans, beleidsmedewerker circulaire economie bij het Directoraat-generaal Milieu van de **Europese Commissie**, beet de spits af. Hij startte met het situeren van *circulair ontwerpen* binnen het ruimere kader van de circulaire economie. Vervolgens ging hij dieper in op de maatregelen die de Commissie in zijn recente *Circulaire Economie Pakket* naar voor schoof om circulair ontwerpen aan te moedigen.

Eenzijds voorziet de Commissie om bij toekomstige werkzaamheden in kader van de Ecodesignrichtlijn, meer rekening te houden met aspecten van de circulaire economie (i.e. uitbreiding van de scope van energie-efficiëntie met onder meer materiaalefficiëntie). Een onderscheid zou daarbij worden gemaakt tussen product(groep)specifieke en horizontale vereisten. Anderzijds is er de mogelijkheid om via het instrument Uitgebreide Producentenverantwoordelijkheid (UPV) economische prikkels te voorzien, die aanzetten tot een meer circulair productontwerp. Werner stond in het bijzonder bij het eerste stil.

Ecodesign-producteisen hebben een verplichtend karakter. Voldoet men hier niet aan als producent, dan mag men het product niet op de Europese markt brengen. Tot op heden werden er voor 30 productgroepen eisen opgesteld. Telkens vormen zij het resultaat van een uitgebreid proces (wetenschappelijke studies, stakeholderconsultaties, ...) waar gemiddeld 40-42 maanden tijd over gaat. Maar de voorlopige resultaten op het vlak van energie-efficiëntie, broeikasgasreductie, alsook de besparingen voor zowel de gezinnen als het bedrijfsleven, tonen volgens Werner aan dat dit de moeite loont.

Afronden deed Werner door te verwijzen naar het volgende Ecodesign Werkplan. Het plan ligt voor ter politieke validatie. Werner verwacht dat dit deze herfst zal gebeuren.

► [Meer info in de presentatie van Werner Bosmans \(pdf - 816KB\)](#)

Bram Soenen, attaché senior Productbeleid binnen de **FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu**, startte met te stellen dat de federale overheid een geïntegreerd productbeleid beoogt te voeren. Men streeft ernaar om de milieu-impacts van producten te minimaliseren over hun levenscyclus. Omdat de Belgische economie een open karakter heeft, kijkt men hiervoor graag naar wat er zich op Europees niveau afspeelt.

Bram stelde een voorstander te zijn van vrijwillige maatregelen, op voorwaarde dat ze effectief zijn. Als goed voorbeeld verwees hij naar het 'Ecolabel'-initiatief. Maar wanneer het op ecodesign van producten aankomt, is het volgens Bram nodig om als overheid via regelgeving (i.e. minimumeisen) een aantal marktvalingen te corrigeren.

Bram diepte vervolgens een aantal aspecten van de werking van de Ecodesignrichtlijn uit, waaronder de wijze van totstandkoming en wijze van implementatie van concrete maatregelen.

Afsluiten deed Bram door te verwijzen naar een aantal mogelijke ideeën om het potentieel van de Ecodesignrichtlijn op vlak van materiaalefficiëntie beter te benutten.

► [Meer info in de presentatie van Bram Soenen \(pdf - 549KB\)](#)

Als derde en laatste vertegenwoordiger van de overheid, volgde **Wouter Ulburghs**, beleidsmedewerker ecodesign bij **OVAM**. Wouter startte zijn presentatie met te wijzen op het cruciale belang van een weldoordacht productontwerp. Dit deed hij aan de hand van een ontwerpcase uit de voedingsindustrie. *Circulair ontwerpen* vormt volgens Wouter een kenmerk van goed ontwerpen, naast andere kenmerken zoals comfort en gebruiksgemak.

Hoewel Vlaanderen lang niet altijd vat heeft op het ontwerp van producten, heeft OVAM met de Ecolizer en de SIS-toolkit twee tools ontwikkeld om het circulair ontwerpen van producten te stimuleren. Wouter lichtte deze kort toe.

Vanuit de vaststelling verder dat er vaak een missing link is tussen productie en afvalverwerking, heeft OVAM voor vijf producten nagegaan met welke problemen de afvalverwerker kampt. Dit heeft geleid tot ontwerptips voor een optimale recyclage, die aan de productontwerper werden meegegeven.

Naast bovenstaande tools kan Vlaanderen nog andere beleidsinstrumenten inzetten om circulair ontwerpen aan te moedigen. Wouter maakte hierbij gewag van het instrument Uitgebreide Producentenverantwoordelijkheid (UPV), de Materialenmethodiek voor gebouwen alsook het eigen aankoopbeleid.

Tenslotte wees Wouter op het belang van een voldoende sensibilisering van de gebruiker. De vele tenten die na afloop van de zomerfestivals worden achtergelaten, gold hierbij als voorbeeld.

► [Meer info in de presentatie van Wouter Ulburghs \(pdf - 2,26MB\)](#)

Patrick Van den Bossche, verantwoordelijke van het Expertise Centrum Leefmilieu binnen **Agoria**, was de vierde en laatste spreker.

Patrick lichtte toe hoe de circulaire economie opportuniteiten kan bieden voor de Agoria-leden. De Belgische technologische industrie is al jarenlang een koploper in de recyclage van tal van (complexe) materialen. Maar onze bedrijven zetten ook in op slim productontwerp, op hergebruik & remanufacturing en op businessmodel innovatie waarbij dienstverlening productverkoop vervangt. Patrick gaf hiervan verschillende voorbeelden, gaande van een samenwerking tussen Bosch en Komosie die zich richt op het verlengen van de levensduur van wasmachines, tot de circulaire verlichting van Philips.

Niettegenstaande het grote potentieel dat wordt toegedicht aan de binnenste cirkels op vlak van milieu, tewerkstelling én het versterken van de concurrentiepositie, zijn er volgens Patrick nog tal van technologische en niet-technologise barrières te overwinnen. Hij opperde hierbij de vraag of de overheid in deze eerder een stimulans dan wel een rem zal betekenen. Patrick vindt het positief dat er verschillende beleidsinitiatieven worden genomen om de transitie naar de circulaire economie te ondersteunen. Voor ecodesign vindt hij het Europese niveau het juiste niveau om maatregelen te treffen. Maar Patrick stelde vast dat ook België, Vlaanderen, Brussel en Wallonië diverse initiatieven (voorzien te) ontplooiën, die onderling nog eens strijdig zijn.

Niet alleen moet het beleid volgens Patrick consistent zijn, het is ook belangrijk dat het handhaafbaar en controleerbaar blijft: ook ingevoerde producten moeten worden gecontroleerd in functie van de naleving van de Europese eisen.

► [Meer info in de presentatie van Patrick Van den Bossche \(pdf - 1,11MB\)](#)

GEDACHTEWISSELING

John Vandaele brengt de discussie op gang door drie vragen te stellen aan de sprekers.

Vraag 1: *Zijn er ook geen verliezers in dit ganse verhaal? Kunnen er bedrijven verdwijnen?*

Werner Bosmans antwoordt dat het inderdaad mogelijk is dat milieubeleid voor bepaalde individuele bedrijven (i.e. micro-niveau) hogere kosten met zich meebrengt. De grote winst situeert zich op macro-niveau, op het niveau van de ganse economie en maatschappij. In principe moet je een beleid nastreven dat leidt tot positieve macro-effecten, waarbij men de verliezers tracht te compenseren.

Vraag 2: *De 20 000 extra banen in de technologische sector, waar komen die vandaan? Is dat omdat we efficiënter zouden omspringen met grondstoffen dan andere centra?*

Patrick Van den Bossche antwoordt dat dit inderdaad de kern van de zaak vormt. 60-70% van onze producten worden uitgevoerd. Als een bedrijf door innovatie de materiaalkosten, die vandaag gemiddeld 50% van de totale bedrijfskosten in beslag nemen, kan drukken, dan staat het competitief sterker op de wereldmarkt.

Vraag 3: *Patrick zei dat we ons moeten concentreren op het Europese (of zelfs internationale) niveau voor het nemen van beleidsinitiatieven ter ondersteuning van ecodesign. Of toch ook iets op Belgisch en gewestelijk niveau?*

Bram Soenen bevestigt dat de FOD Economie een initiatief plant in verband met 'geplande veroudering'. Ook is het juist dat er eveneens op Europees niveau een initiatief in dit verband is aangekondigd. Maar het Belgisch initiatief zou breder kunnen gaan dan het Europese, dit door bijvoorbeeld de koppeling te maken met de consumenten- en garantiewetgeving.

Wouter Ulburghs stelt dat Vlaanderen zich op dit vlak in een ietwat oncomfortabele positie bevindt. We hechten veel belang aan een goed productontwerp, maar onze rol in het ondersteunen ervan is niet heel duidelijk. Daarom zetten we in op sensibilisering en leveren we veel input aan het federale en Europese niveau. Aangezien we in een geglobaliseerde markt zitten, is het Europees niveau in principe het juiste niveau. Maar de organisatie op dit niveau is niet evident.

Joost Duflou (KU Leuven) stelt dat uit verschillende onderzoeken over het faciliteren van end-of-life behandeling blijkt dat zelfs een kleine meerkost voor de producent een grote hinderpaal vormt. Hij verwijst hierbij naar het voorbeeld van de recuperatie van PCB's mits wegname van de hardcovers van flatscreen TV's. Dit is een winstgevende activiteit, maar kan een nog hogere rendabiliteit krijgen mits een kleine aanpassing in het ontwerp. Ook al is het voor de producent goedkoop om dit aan te passen, toch gebeurt dit niet omdat men zich de vraag stelt: "what's in it for me?". Er is momenteel geen incentive om de aanpassing te doen, bijv. door een diversificatie van de ecotaks. Joost doet de volgende oproep: Zijn jullie bereid om dergelijke aanmoedigingen in de wetgeving op te nemen, waarbij bijv. het behalen van een certificaat om het product op de Europese markt te brengen, wordt gekoppeld aan het behalen van een maximumlimiet, zoals binnen de x seconden moet component y uit het toestel gehaald kunnen worden?

Bram Soenen stelt dat dit een voorbeeld van marktfalen betreft, die met het instellen van een maximumlimiet kan worden opgelost. Maar misschien kan men starten met een informatie-eis.

John Vandaele merkt op dat je van de consument toch niet kan verwachten dat hij die informatie leest.

Patrick Van den Bossche stelt dat de koper niet geïnteresseerd is in de duurzaamheid van een TV. Hij stelt "OK, op voorwaarde echter dat er een degelijk markttoezicht komt". Als dat er niet is, betekent het opnemen van zo'n bijkomende productvereiste een loutere kostenverhoging voor de eigen industrie en dit binnen een al zeer concurrentiële markt. Patrick haalt het voorbeeld van het CE-keurmerk aan. Dit is op zich goed uitgedacht, maar er wordt slecht op toegezien. De opmaak van een regelgevend kader is langdurig. De oplossing is volgens Patrick daarom sensibilisering. Waarom zijn de vernoemde bedrijven ingestapt? Omdat ze opportuniteiten zien.

Joost Duflou antwoordt dat dit laatste klopt indien het bedrijf besparingen bekommt. Maar de onderzoeken tonen aan dat van zodra er een minieme meerkost is die hen niets oplevert, men dit niet doet. De eerste eis evenwel is dat men *kan* verifiëren: i.e. disassemblage kwantificeren. Als tweede stap moet men een doelstelling kiezen: voor welk product wil men wat bereiken?

John Vandaele vraagt hoe men dit kan realiseren.

Volgens Joost Dufloy kan dit door de producent verantwoordelijk te stellen om PCB's binnen een gegeven tijdspanne eruit te halen én door een voldoende controle op de producten. Ook is er de mogelijkheid om een gediversifieerde ecotaks in te voeren die het gemak van eindelevensverwerking reflecteert.

Werner Bosmans stelt dat Joost onder meer verwijst naar een studie die in samenwerking met het Joint Research Centre (JRC) van de Europese Commissie werd uitgevoerd. Dit toont aan dat de Commissie belang hecht aan deze materie. Maar het is niet omdat dit onderzoek er is, dat dit ook effectief zal leiden tot een uitvoeringsmaatregel, stelt Werner: de Europese Commissie beslist niets.

Joost Dufloy (KU Leuven) beaamt dat de lidstaten dit beslissen, hierbij verwijzend naar Bram Soenen als vertegenwoordiger van de federale overheid.

Werner Bosmans sluit dit discussiepunt af door te stellen dat het er inderdaad op neerkomt om de juiste formulering te vinden: "indien ... dan ...". Een andere mogelijkheid, die momenteel wordt onderzocht, is om te werken via het instrument van Uitgebreide Producentenverantwoordelijkheid. Deze uitgebreide discussie toont volgens Werner aan waarom het opstellen van producteisen zo'n omslachtig proces is: er zijn veel verschillende stakeholders.

Volgens **Rob Buurman** van Bond Beter Leefmilieu (BBL) stellen er zich met betrekking tot ecodesign ook in het besluitvormingsproces barrières. De standaarden worden volgens hem voornamelijk uitgewerkt door het bedrijfsleven. De vergaderingen staan dan wel open voor deelname door NGO's, dit is voor hen onbetaalbaar. Zoals gezegd betreft dit een proces van meerdere jaren, waarbij men geacht wordt de wereld rond te reizen wil men een en ander kunnen opvolgen. Zelfs voor het raadplegen van bestaande standaarden, wat toch nodig is voor een goede voorbereiding, moet men geld betalen. Rob vraagt hoe de Europese Commissie dit voorziet op te lossen?

Bram Soenen stelt dat de consumentenorganisatie OECO hierin bijvoorbeeld wel betrokken is. Er wordt gewerkt met spiegelcomités, waarin ambtenaren gratis kunnen zetelen. Ook is het zo dat de Commissie de toegang voor bepaalde partijen (zoals ifixit) subsidieert.

Sander Defruyt van de Ellen MacArthur Foundation (EMF) stelt dat men in plaats van regels op te stellen voor individuele productonderdelen ook incentives zou kunnen voorzien voor businessmodellen waarbij de dienstverlening centraal staat en niet het product.

Patrick Van den Bossche geeft aan dat de overschakeling naar product-dienstcombinaties voor heel wat bedrijven nog een grote drempel betekent. Men heeft schrik om de klassieke verkoopkanalen radicaal om te gooien. Om deze drempel te helpen overwinnen, is er volgens Patrick nood aan testtrajecten, waarbij de producent/leverancier en de klant samen aan tafel zitten.

Verwijzend naar de terugnameplicht vraagt **Els Reynaert** van de studiedienst van Groen hoe men er voor kan zorgen dat de voordelen van een verhoogde recycleerbaarheid zowel de verwerkers als de producenten toekomen.

Patrick Van den Bossche antwoordt dat de uitdaging erin bestaat om een soort van bonus-malus regeling uit te werken, die de producent aanzet tot een beter productontwerp. Maar naast de producent moet ook de verwerker worden aangemoedigd. Patrick maakt hierbij gewag van een bestaande praktijk bij een afvalwerker waarbij alle producten langs één en dezelfde verwerkingslijn lopen.

Werner Bosmans stelt dat we nood hebben aan niet minder dan een revolutie, maar dat het in de praktijk een evolutie zal zijn.

Ina De Vlieger van VITO-VLEVA geeft tot slot aan een eerder defensieve reflex te ontwaren bij de sprekers ten aanzien van de uitdagingen die zich stellen. Men lijkt onvoldoende durf aan de dag te leggen, bijv. omdat een en ander te veel zou kosten. Hiertegenover staat volgens Ina de vaststelling dat België weinig geld raapt uit de fondsen die Europa ter beschikking stelt om innovatie te ondersteunen. Ina roept de betrokken actoren in België op om de krachten te bundelen en samen de uitdaging aan te gaan.

Werner Bosmans stelt hiermee een ander geluid te horen dan dat van het bedrijfsleven. Deze laatste wijst naar Europa als hét niveau waar maatregelen moeten worden genomen. Hier stelt men dat Vlaanderen/België zich moet inzetten om het 'first movers advantage' naar zich toe te trekken. Volgens Werner komt het er inderdaad op neer om het juiste evenwicht te vinden.

John Vandaele vraagt of dit betekent dat Vlaanderen dan toch niet moet wachten op Europa.

Werner Bosmans bevestigt: Europa is daar te heterogeen voor.

Patrick Van den Bossche merkt op dat we als lidstaat zelf al heel wat doen. Bovendien verschilt product A van product B, waardoor een gedifferentieerde aanpak nodig is.

A2 - Circulair ondernemen

Piet Vandenabeele van de studiedienst van UNIZO was de voorzitter van deze sessie.

Sam Deckmyn, community manager van **Plan C**, gaf de inleiding. Hij focuste op een circulaire economie als nieuwe oplossing waarbij nood is aan systeemdenken alvorens een nieuw product op de markt te brengen. Hij identificeerde vijf mogelijke businessmodellen (i) valorisatie van reststromen en onbenut potentieel (ii) langer productleven (iii) gebruik van circulaire en minder materialen (iv) van bezit naar gebruik en (v) co-creatie en transparantie. Hij illustreerde deze businessmodellen met enkele concrete voorbeelden.

► [Meer info in de presentatie van Sam Deckmyn \(pdf - 5,17MB\)](#)

Na de inleiding kwamen enkele concrete bedrijfscases aan bod.

Het eerste praktijkvoorbeeld was **SwitchGear Company (SGC)**, een producent van middenspanningscellen, beter bekend als hoogspanningscabines. Na een korte inleiding over de onderneming gaf **Sophie Vandoorne**, afgevaardigd bestuurder van SGC, aan dat het als kleine onderneming of starter noodzakelijk is om uniek te zijn om zich te kunnen profileren tegenover grote multinationals. SGC probeert dit te realiseren door te focussen op een productlijn met drie eigenschappen: producten die (i) veiliger zijn (ii) langer meegaan en (iii) beter zijn voor het milieu dan de standaard in de industrie. Financieel streeft SGC vooral naar een betere total cost of ownership voor de klant.

► [Meer info in de presentatie van Sophie Vandoorne \(pdf - 3,08MB\)](#)

Vervolgens werden twee initiatieven toegelicht die zich focussen op een korte keten in de landbouw.

Hannes Van den Eeckhout lichtte **Boeren & Buren** toe, een netwerk om boeren en consumenten samen te brengen. Het initiatief houdt in dat consumenten online hun producten aankopen en later afhalen bij de boer op de markt. Het aanbod is ruim en gaat van fruit en groenten, tot brood, ambachtelijke bieren en zuivel. De korte afstand is cruciaal: de gemiddelde afstand tussen producent en *buurderij* bedraagt 19 km.

► [Meer info in de presentatie Boeren & Buren \(pdf - 1,36MB\)](#)

Vervolgens gaf **Kris Van Nieuwenhove**, beleidsmedewerker bij de Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij, toelichting bij **Westreex**. Dit is een zelfstandig distributiesysteem dat een korte schakel realiseert tussen producenten van hoeve- en streekproducten en lokale afnemers in West-Vlaanderen. Verschillende leveranciers bundelen via een ICT-platform hun aanbod zodat producten gezamenlijk worden aangeboden aan de klanten. Westreex staat ook in voor de wekelijkse levering.

► [Meer info in de presentatie Westreex \(pdf - 1,01MB\)](#)

Als laatste case volgde **YUMA**, een starter die zich richt op de productie van closed-loop zonnebrillen. Oprichter **Sebastiaan de Neubourg** vertelde dat YUMA vanaf 2017 3D-geprinte zonnebrillen zal produceren uit gerecycleerde materialen zoals dashboards, pet-flessen, recyclagehout en bamboe. Productie van zonnebrillen via 3D-print gebruikt minder materiaal (bv. omdat de brillen hol kunnen geprint worden). Ook verloopt recyclage én reparatie makkelijker (bv. omdat men gebruik maakt van een kliksysteem in plaats van te lijmen).

Klanten worden gestimuleerd hun zonnebril lang te gebruiken en vervolgens te recyclen. Wie een bril terugbrengt krijgt korting op de aankoop van de volgende. Hoe langer je hiermee wacht, hoe groter de korting. De overgang naar een circulair model is daarbij erg vergevorderd, al is niet alles mogelijk. Zo is er nog geen technische mogelijkheid om de glazen te hergebruiken als input. Wellicht de belangrijkste uitdaging voor YUMA is het zoeken naar financieel kapitaal. Het opstarten van een innovatieve onderneming is namelijk risicovol en kost heel wat geld.

► [Meer info in de presentatie van Sebastiaan de Neubourg \(pdf - 1,01MB\)](#)

GEDACHTEWISSELING

Werner Annaert van Go4circle suggereert om in te zoomen op de specifieke problemen waarmee kmo's te maken hebben om meer circulair te werken.

Sam Deckmyn antwoordt dat er nog veel koudwatervrees is binnen bestaande bedrijven om dingen anders te doen. Het ontbreekt vaak aan tijd én middelen. Tijd is dikwijls duurder dan grondstoffen, vooral in kmo's. Wat financiering betreft beginnen de banken stilaan te kijken naar een aanpassing van hun klassieke financieringsinstrumenten.

Volgens Hannes Van den Eeckhout heeft een initiatief zoals Boeren en Buren vooral nood aan sensibilisering en bekendmaking bij het grote publiek. Zij hebben niet de grote campagnemiddelen zoals een Hello Fresh. Het regelgevend kader van het Federaal Voedselagentschap is vrij vooruitstrevend. Een mogelijke verstrenging van de regelgeving kan voor problemen zorgen waarschuwt Van den Eeckhout.

Sebastiaan de Neubourg geeft aan dat een start up zoals YUMA vooral nood heeft aan geld. Hij legt de nadruk op *klein* geld, het hoeven dus geen grote budgetten te zijn, alle beetjes helpen. Hij wijst ook op het feit dat klassieke incubatoren te weinig aandacht besteden aan duurzaamheid, milieu en circulaire economie.

Karl Vrancken van VITO vraagt zich af of de kleinschalige voorbeelden zoals Boeren en Buren en Westreex moet opgeschaald worden of net best kleinschalig blijven. Volgens Hannes Van den Eeckhout is er vooral nood aan outscaling: hetzelfde kleinschalig model vaker toepassen. Dit is waar Boeren en Buren nu volop mee bezig is. De grote bottleneck zit in de technologische uitbouw van het ICT-platform (uitbouw nieuwe modellen/features/HR-capaciteit).

Enkele deelnemers formuleren een vraag aan Sophie Vandoorne van SGC.

Johan Malcorps (Groen) polste naar de wijze waarop bij de omzetting van hoog/midden- naar laagspanning energie kan bespaard worden. Sophie Vandoorne gaf aan dat de inspanningen van SGC zich focussen op het zo efficiënt mogelijk maken van de cabines zelf om op die manier voor een maximale energiewinst te zorgen bij de distributie. De nadruk ligt daarbij op de verdeling en niet op de wijze waarop middenspanning naar laagspanning wordt getransformeerd.

Lieze Cloots van OVAM vraagt of SGC de mogelijkheid overweegt om over te stappen naar een product-dienst-combinatie: producten leasen in plaats van verkopen en terugnemen bij einde levensduur. Sophie Vandoorne antwoordt dat de terugname van de producten nog niet aan de orde is omdat het bedrijf nog maar 35 jaar schakelkasten maakt, wat minder lang is dan de vooropgestelde levensduur.

Philippe Van de Velde van OVAM vraagt of de markt in Afrika zich niet veeleer richt op kleinschalige lokale elektriciteitsproductie en dus geen nood heeft aan middenspanningscabines en of de concurrentie met China en India niet te groot is voor SGC. Sophie Vandoorne beaamt dat decentrale elektriciteitsopwekking voor lokaal gebruik dient. Bij verdere ontwikkeling en uitbouw

van netwerken is er wel nood aan schakelkasten. Zij vreest niet meteen grote concurrentie vanuit China en India omwille van het kwalitatief voordeel van de producten van SGC (veiligheid, levensduur en milieu).

Tenslotte wordt nog ingegaan op de aspecten van financiering. **Ariane Decramer** van VLEVA verwijst naar EU-subsidies die bijvoorbeeld aan DESSO zijn toegekend. Ze vraagt of er zicht is op hoe de cases worden gefinancierd. Sam Deckmyn antwoordt dat Plan C daar momenteel geen zicht op heeft, maar dat voor 2017 wel voorzien is om daarop te focussen. Verder wil Plan C de financieringsmogelijkheden in kaart te brengen en bedrijven coachen in hun zoektocht naar financieringsbronnen.

Karl Vrancken tot slot meldt dat hij een suggestie heeft voor het financieringsprobleem van YUMA. Hij verwijst naar het EIT Raw Materials (European Institute of Innovation & Technology) en de KIC (Knowledge and Innovation communities) die middelen ter beschikking hebben van (circulaire) start ups. YUMA komt hiervoor in aanmerking en Vrancken suggereert Sebastiaan de Neubourg om hiervoor een projectaanvraag in te dienen.

A3 - Jobs, vaardigheden en betrokkenheid van werknemers

Bert De Wel van de ACV-studiedienst was de voorzitter van deze sessie.

In de inleiding schetste **Raf Boey** - Dienst studie & beleidscoördinatie van het **departement WSE** - de evoluties op de arbeidsmarkt in het licht van technologische innovaties. Circulaire economie is - net als digitalisering en robotisering - een volgende innovatiestap die de arbeidsmarkt zal veranderen. Hij geeft aan welke jobs er zullen zijn in een circulaire economie en welke vaardigheden hiervoor nodig. Op basis van een recente OESO-studie toont hij aan in welke mate de Vlaamse arbeidsmarkt klaar is voor een transitie naar een circulaire economie.

Raf Boey eindigt zijn inleiding met volgende vier conclusies: (i) leren uit het verleden: beter te vroeg dan te laat aanpassen (ii) nood aan technische vaardigheden (iii) verandering van mindset, ondermeer in het onderwijs en (iv) omschakeling naar een circulaire economie kan een tegengewicht vormen voor het verdwijnen van routinejobs en het aanbod aan werkbaar laag- en middengediplomeerde jobs vergroten.

► [Meer info in de presentatie van Raf Boey \(pdf - 785KB\)](#)

Leen Baisier - onderzoeker **Stichting Innovatie & Arbeid** (SERV) - geeft toelichting bij de resultaten van het onderzoek *Samenwerken aan materialen en energie*. In dit onderzoek werden acht ondernemingen bevroegd over het samenwerken rond materialen- en energie-efficiëntie. Doorgaans vormt dit geen conflictmaterie tussen werkgevers en werknemers. Typend voor de bevroegde bedrijven is een open bedrijfscultuur met een open management en een sterke betrokkenheid van de werknemers.

Informatie wordt verstrekt en betrokkenheid vindt plaats via de formele overlegkanalen, maar daarnaast via tal van andere kanalen op de werkvloer. Vakbondsafgevaardigden geven aan dat hun kennis over de thematiek soms te beperkt is om een juist oordeel of juiste input te geven, maar ze zijn wel bereid om deze kennis op te bouwen. Opvallend is dat sommige bedrijfsverantwoordelijken zelf aangeven dat ze de openheid naar de werknemers toe en de inbreng van werknemers als noodzakelijk ervaren om het materialen- en energiebeleid verder te realiseren.

► [Meer info in de presentatie van Leen Baisier \(pdf - 1,83MB\)](#)

Colruyt Group was één van de acht bevraagde bedrijven. **Frédérique Nelissen** (verantwoordelijke personeelszaken) en **Piëdro Vanden Steene** (vakbondsafgevaardigde ACLVB) getuigen over de samenwerking rond materialen- en energie in hun bedrijf. In het verhaal van Colruyt komt het geloof in duurzaam ondernemen sterk tot uiting. *Aandacht voor duurzaamheid zit in ons DNA*, klinkt het. In hun presentatie tonen Nelissen en Vanden Steene aan hoe werknemers concreet betrokken worden bij Colruyt op vlak van energie, transport & mobiliteit en grondstoffen & afval en ze illustreren dit met concrete voorbeelden. Ze sommen ook een aantal kritische succesfactoren op voor werknemersbetrokkenheid.

Veelvuldige informatie-uitwisseling is zeer belangrijk. Inspraak en participatie maakt dat er een positieve sfeer hangt op de werkplaats en dat er energie is om verder op dit pad te blijven doorgaan.

► [Meer info in de presentatie van Colruyt Group \(pdf - 930KB\)](#)

In een laatste presentatie gaat **Bernard Mazijn - IDO vzw en UGent** - in op het risico van materialenschaarste en hoe werknemers kunnen bijdragen tot bewustwording van dit probleem binnen hun bedrijf. Na een korte situering van de problematiek en kadering in een sociale context zoomt Mazijn in op de specifieke kwetsbaarheid van materialenschaarste voor de metaalsector. Hij gaat in op de concrete aanpak voor de toekomst en formuleert hierbij een aantal aanbevelingen voor vakbonden en overheden op korte en middellange termijn. Hij geeft ook toelichting bij de kwetsbaarheidstool, een analyse instrument om de kwetsbaarheid van bedrijven te toetsen aan de bevoorrading van kritische niet-energetische materialen.

► [Meer info in de presentatie van Bernard Mazijn \(pdf - 3,45MB\)](#)

GEDACHTEWISSELING

Ans Rossy van Ecolife wijst op het belang van werken rond gedragsverandering. Informatie verstrekken aan werknemers alleen is niet genoeg, het gaat ook over maatwerk. Soms moet je eerder de context veranderen, soms moet je werken aan waarden en normen.

Frédérique Nelissen antwoordt dat Colruyt ook inspeelt op gedragsverandering. Het gaat inderdaad om meer dan informatie verstrekken. Colruyt stimuleert zijn werknemers om zich de bedrijfscultuur en missie eigen te maken. Zo wordt een gevoel van samenhang gecreëerd.

Leen Baisier getuigt dat zij ook in de andere cases zag dat er ingespeeld wordt op gedragsverandering. Zo wordt bijvoorbeeld nagedacht in werkgroepen hoe het gedrag van medecollega's kan aangepast en gestuurd worden.

Ans Rossy merkt op dat op dit vlak de kennis bij de bedrijfsleiding ontbreekt over hoe ze dit moeten aanpakken.

Pieter Dresselaers van Komosie merkt op dat de discussie voornamelijk gaat over optimalisering van processen maar dat circulaire economie eigenlijk gaat over een transitie.

Jo Van Landeghem van Creamoda werpt volgende vragen op: hoeveel mensen doen buiten hun werk ook aan circulaire economie? Hoeveel mensen dragen tweedehandskledij of zijn duurzaam naar hier gekomen? Het gaat ook over jezelf veranderen.

Bernard Mazijn reageert hierop en stelt dat je als consument al veel inspanningen moet aan de dag leggen om ethische kledij te vinden. Dat is niet voor iedereen weggelegd. Soms heb je in die zin ook sociale vaardigheden nodig.

Yves Pepermans van het SERV-secretariaat stelt volgende vragen: hoe ga je om met botsingen, conflictsituaties? Bijvoorbeeld: hoe verschilt de invulling van de circulaire economie van de werknemers van die van de bedrijfsleiding/management?

Bernard Mazijn bevestigt en stelt dat één verschilpunt tussen de sociale partners is dat de werkgevers en bedrijven zoals Umicore geloven in een geglobaliseerde circulaire economie, terwijl de vakbonden daar meer reserves bij hebben. Zij neigen naar een continentale aanpak, in de eerste plaats Europees.

Piëdro Vanden Steene van Colruyt antwoordt hierop dat het soms wel eens botst met de bedrijfsleiding en dat sommige zaken moeten uitgepraat worden om tot een akkoord te komen. Ter illustratie verwijst hij naar de verandering van het systeem van de bedrijfswagens. Dat ging niet vanzelf. De vakbonden hebben de zaken moeten doornemen en hebben veranderingen aangebracht zodat het systeem eerlijk was voor iedereen.

Kathleen Van Braekel van Leefmilieu Brussel wijst op het belang van inspelen op multidisciplinaire en sociale vaardigheden van werknemers.

Raf Boey beaamt dit en stelt dat we slecht scoren op het vlak van levenslang leren en mensen voor te bereiden op de circulaire economie. We zouden dit veel meer van jongs af aan moeten meekrijgen zodat we later over voldoende vaardigheden beschikken.

Bert De Wel van ACV wijst op het belang van een rechtvaardige transitie. Mensen die uit de boot dreigen te vallen, gaan op de rem staan. Het is dus van belang dat iedereen meekan. Daarom is opleiding en vorming zo noodzakelijk.

Een vertegenwoordiger van de **OVAM** merkt op dat de leerplannen inderdaad moeten veranderen en dat OVAM samen met het departement LNE hierrond werkt.

Liesbeth Vogels van Thomas Moore Hogeschool meldt dat de hogeschool daar al sterk mee bezig is en dat een studie 'circulaire economie en onderwijs' loopt die moet uitmonden in een project.

Leen Baisier merkt op dat vakbondsafgevaardigden hun bedrijf zeer goed kennen en weten wat er gaande is op de werkvloer. Ook die kennis moeten we gebruiken. De poel van werknemers moeten we veel meer gaan beschouwen als een *bedrijfsmijn*, als grondstof die het bedrijf kan gebruiken.

Namiddag - parallele sessies

B1 – Van einde terug naar begin

John Vandaele, journalist bij MO* was de voorzitter van deze sessie.

Karel Van Acker - KU Leuven en tevens promotor van het Steunpunt Duurzaam Materialenbeheer gaf de inleiding. Circulaire economie is volgens Van Acker een vernieuwend paradigma dat via drie strategieën kan bereikt worden: (i) sluiten van materiaalkringlopen (ii) dematerialiseren en (iii) substitueren. Deze sessie focust op de eerste strategie meer bepaald hoogwaardige recyclage, hergebruik, remanufacturing en design for recycling. Vlaanderen behoort tot de wereldtop op vlak van inzameling en recyclage van elektronisch schroot, batterijen en voertuigen en is toonaangevend in technologieontwikkeling. Van Acker geeft aan wat de overheid (meer) kan doen en benadrukt dat er vooral nood is aan een mix van instrumenten. Hij overloopt verschillende economische stimulansen, met als voorbeeld de uitgebreide producentenverantwoordelijkheid op afgedankte elektrische en elektronische apparaten. Verder wijst hij op het belang van een level playing field voor verschillende technologieën en voor een homogeen beleid in een Europese context onder meer voor einde afval criteria.

▶ [Meer info in de presentatie van Karel Van Acker \(pdf - 890KB\)](#)

▶ [Video: recyclage in beeld \(I\) - Gyproc, Derbigum, Deceuninck en Umicore](#)

De eerste bedrijfscase is **AGFA Graphics**. **Peter Verschave** - director Health & Environment and Product Regulatory - geeft toelichting bij het circulair businessmodel van drukplaten. Een levenscyclusanalyse van aluminium drukplaten vormde de aanzet voor AGFA om een *closed loop* systeem op te zetten. Het nieuwe systeem laat toe drukplaten via een closed loop supply system aan grote drukkerijen aan te bieden, terwijl het aluminium steeds opnieuw en zonder kwaliteitsverlies wordt herbruikt. AGFA blijft eigenaar van het aluminium en biedt de drukplaten als product-dienst aan. Dit biedt aanzienlijke voordelen zowel voor AGFA als voor zijn klanten. Dankzij deze nieuwe technieken wordt het zogenaamde downcycling (recycleren met waardeverlies) verhinderd en wordt de intrinsieke waarde van het aluminium zoveel mogelijk behouden. Bij de invoering van dit systeem dienden enkele hordes genomen te worden: interne weerstanden, logistieke kosten, van *scrap dealer* naar *service provider* en regulatorische beperkingen.

► [Meer info in de presentatie van Peter Verschave \(pdf - 2,13MB\)](#)

► [Video: recyclage in beeld \(II\)- Desso, VPK, NNOF en Indaver](#)

De tweede bedrijfscase is **UNILIN**, dat spaanplaten maakt uit recyclagehout. **Tino Mulle**, chief sustainability officer licht het productieproces van spaanplaten toe. Sinds 2000 ligt de focus bijna volledig op afvalhout als grondstof. De visie van UNILIN op circulaire economie van hout bestaat uit drie uitgangspunten: (i) maximale recyclage van *urban wood* (ii) maximale energetische valorisatie van niet-recycleerbaar hout en (iii) maximale lokale verankering door eigen energieproductie. Tino Mulle schetst verder een aantal juridische, technische en logistieke uitdagingen waarmee UNILIN geconfronteerd wordt. In de toekomst wil UNILIN het aandeel recyclagehout als grondstof optrekken van 75 naar 100%. UNILIN onderzoekt ook de bouw van een biomassacentrale met enkel niet-recycleerbaar hout als brandstof voor de productie van groene warmte en groene stroom.

► [Meer info in de presentatie van Tino Mulle \(pdf - 1,69MB\)](#)

GEDACHTEWISSELING

Aan Peter Verschave van AGFA Graphics wordt de vraag gesteld of de aluminiumprijs het circulaire businessmodel financieel onhaalbaar kan maken.

Peter Verschave antwoordt dat de aluminiumprijs inderdaad een cruciale rol speelt. Er is namelijk een marktprijs waaronder het model onder druk kan komen te staan. Bij de opstart van het businessmodel was de aluminiumprijs heel hoog, maar deze prijs is ondertussen gedaald waardoor ook de winstmarge gedaald is. Momenteel is het model nog steeds financieel haalbaar maar AGFA Graphics heeft in zijn contracten met klanten de mogelijkheid voorzien om uit het circulair businessmodel te stappen indien de prijs van Aluminium te laag zou worden.

Aan Tino Mulle wordt gevraagd of het businessmodel van UNILIN niet bemoeilijkt zal worden wanneer de historische stock van afvalhout verder verkleint of van mindere kwaliteit wordt (spaanderplaat meubelen). Tino Mulle beaamt dit, maar stelt dat men bij UNILIN innovatief genoeg is om hiervoor een oplossing te vinden. Dat heeft men in het verleden ook gedaan toen men overschakelde van vlasvezels naar afvalhout als grondstof.

Iemand reageert op het idee van Karel Van Acker om in Vlaanderen een heffing te introduceren op het verbranden van assen/slakken van verbranding. Verbranding zou dan duurder worden en materiaaltoepassingen van assen zou op die manier kunnen gestimuleerd worden. De spreker wijst erop dat voor het verwerken van assen in bijvoorbeeld bouwproducten een REACH-registratie noodzakelijk wordt. De kostprijs hiervan kan oplopen tot 1,2 miljoen euro. Stel dat het in Nederland goedkoper is om assen te verbranden dan in Vlaanderen dan zal een Vlaamse heffing geen effect hebben en zullen assen gewoon in Nederland verbrand worden. Bovendien zal de kost voor het verbranden van assen ook na of met een heffing nog altijd veel lager zijn dan het betalen van een REACH registratie. Het is daarom van cruciaal belang dat de overheid bij het introduceren van heffingen nadenkt of die heffing wel het gewenste effect zal bereiken en de notie gelijkspelveld niet uit het oog verliest. Er is nu geen homogeen systeem in Europa, wellicht is ook een mix van maatregelen nodig.

Patrick Van den Bossche van Agoria is van mening dat de overheid vaak kijkt naar heffingen om het competitief voordeel van secundaire grondstoffen te verhogen. De overheid moet echter secundaire grondstoffen promoten via hun eigen overheidsaankopen. Immers 30 tot 40% van het bbp gaat naar overheidsaanbestedingen. Dit is m.a.w. een enorme hefboom voor het stimuleren van de markt van secundaire grondstoffen. Karel Van Acker reageert hierop dat de overheid een voorbeeldfunctie kan hebben. Al te vaak is echter de prijs het beslissende criterium. Het is nodig om ook andere criteria in de lastenboeken op te nemen. Bovendien behoren de lastenboeken voor vb. openbare werken niet bij de milieudienst van de overheid en is het vertrouwen in secundaire grondstoffen bij overheidsdiensten klein. Patrick Van den Bossche merkt op dat de samenwerking tussen overheden moeilijk loopt en dat er meer kennisuitwisseling zou moeten gebeuren.

Johan Daniëls van de FOD Leefmilieu reageert dat er momenteel een studie loopt om criteria voor kunststoffen te introduceren in lastenboeken. Zowel de gewesten als federale overheid werken hieraan mee, maar het is een werk van lange adem. Patrick Van den Bossche reageert hierop dat de overheid zeker geen 'recycled content' verplichtingen mag opleggen in haar aanbestedingen. Volgens hem is het perfect mogelijk om in het puntensysteem bij aanbestedingen meer punten te gunnen voor criteria die een circulaire economie stimuleren. Hierdoor zou een circulair project met een hogere kostprijs de voorrang kunnen krijgen op een project dat goedkoper is, maar waarin geen rekening is gehouden met circulaire economie. Daniëls antwoordt hierop dat dit niet kadert in de besparingslogica die momenteel binnen de overheden geldt.

Joost Duflou van de KU LEUVEN vraagt aan Peter Verschaeve hoeveel primair aluminium men moet bijmengen om de nodige zuiverheidsgraad te bekomen. Aluminium is een metaal dat eendeloos gerecycleerd kan worden zonder dat de fysicochemische eigenschappen wijzigen. De drukplaten bestaan uit aluminiumlegeringen. Bij het hersmelten van de gebruikte drukplaten verdwijnen sommige atomen uit de legeringen. Dit is bijvoorbeeld het geval voor magnesium, wat opnieuw moet bijgemengd worden bij hergebruik. Daarnaast gaat er ook metaal verloren tijdens het verbranden door oxidatie. Ongeveer 5 tot 8% primair aluminium moet bijgemengd worden. Momenteel wordt 15% van de aluminium drukplaten gerecycleerd. Tegen 2020 wil AGFA dit percentage optrekken tot 40% .

Katja Daems van Voka vraagt hoe zo'n nieuwe circulaire businessmodellen ontstaan in een bedrijf. Peter Verschaeve antwoordt hierop dat bij AGFA Graphics het idee is ontstaan op de rekentafels van de aankoopafdeling en tijdens discussies over de VITO-studie die de levenscyclusanalyse van de drukplaten in beeld brengt. Bij AGFA krijgt men vrijheid om aan dergelijke projecten te werken. Het heeft uiteindelijk 6 jaar geduurd vanaf het eerste idee tot het moment waarop het businessmodel uiteindelijk in werking is getreden.

B2 - Circulaire economie en consumptie - denken in behoeftesystemen

Jan Verheke, secretaris van de Minaraad, was de voorzitter van deze sessie.

Tijdens deze sessie werd verkend wat het kan betekenen om de transitie naar de circulaire economie vorm te geven via de invulling van onze behoeften op het vlak van voeding, huisvesting en mobiliteit. Specifieke aandacht ging daarbij uit naar de mogelijke rol die de burger in dit verhaal kan opnemen.

An Vercalsteren, team leader binnen de Unit Duurzaam Materialenbeheer van VITO, leidde de sessie in door toelichting te geven bij de Vlaamse materialenvoetafdruk of Raw Materials Consumption (RMC). Deze weerspiegelt het globaal gebruik van primaire materialen in functie van de Vlaamse consumptie. VITO heeft berekend dat in 2010 de Vlaamse RMC 29 ton/cap bedroeg. De consumptiedomeinen voeding, huisvesting en mobiliteit zijn inderdaad de belangrijkste qua impact: samen zijn ze goed voor 55% van de Vlaamse materialenvoetafdruk én 60% van de koolstofvoetafdruk.

An wees op het belang van een voldoende breed perspectief: naast de materialenvoetafdruk dienen ook de koolstofvoetafdruk, de watervoetafdruk, ... op samenhangende wijze in beschouwing te worden genomen. Ook stelt An dat de circulaire economie meer inhoudt dan een loutere kringloopeconomie. Het doel moet zijn om de (primaire) materialenvoetafdruk te verlagen, door enerzijds kringlopen trachten te sluiten en anderzijds door onze consumptie te dematerialiseren. Elk consumptiedomein zal hiervoor zijn eigen specifieke acties vergen.

Vandaag is er nog geen alleenstaande indicator erkend voor het meten van de algemene voortgang van de transitie naar een circulaire economie. De RMC is hiervoor volgens An mogelijk een geschikte kandidaat. Naast een aantal inherente voordelen (zo is de indicator robuust voor de outsourcing van productie) zijn er ook een aantal nadelen: het gebruik van secundaire materialen wordt buiten beschouwing gelaten en ook het loutere optellen van tonnage biedt weinig info over de daadwerkelijke impact van het materiaalgebruik. De RMC dient dan ook in de eerste plaats te worden beschouwd als een richtinggevende macro-economische indicator, dewelke gebruikt kan worden in combinatie met andere indicatoren zoals GDP en bevolkingsaantal.

Tot slot schetste An de de omvang van de uitdaging. Hiervoor verwees zij naar een recent denkstuk dat het International Resource Panel (IRP) in 2014 heeft opgesteld, naar aanleiding van de totstandkoming van de Sustainable Development Goals. Met perspectief op 2050 schuift het IRP namelijk een grootteorde van 6-8 ton/persoon/jaar naar voor als *ideale materiaalbehoefte*.

► [Meer info in de presentatie van An Vercalsteren \(pdf - 58,7KB\)](#)

Als tweede spreker was het de beurt aan Sander Defruyt, research analyst bij de Ellen MacArthur Foundation (EMF). Sander gaf toelichting bij een aantal aspecten van het EMF-rapport *Growth Within - A circular economy vision for a competitive Europe*. Dit rapport, dat werd voorgesteld op de stakeholdersconferentie die de Europese Commissie in de aanloop naar zijn Circular Economy Package organiseerde, beschrijft een circulaire visie voor ons mobiliteits-, huisvestings- en voedingsstelsel.

Sander startte zijn toelichting met een gedachte-experiment waarvoor hij de medewerking vroeg aan het publiek. Hierbij wees hij op het belang van het stellen van de juiste onderzoeksvraag. De vraag is niet *Hoe kunnen we ons huidige systeem verbeteren om onze behoeften beter in te vullen?*, maar wel *Hoe kunnen we een systeem ontwerpen om onze behoeften optimaal in te vullen?* Het vertrekpunt is dus de invulling van basisbehoeften. In het rapport werden de basisbehoeften mobiliteit, voeding en huisvesting onder de loep genomen, omdat de invulling ervan, de grootste impact teweegbrengt.

Sander gaf aan dat elk van deze systemen kampen met tal van structurele inefficiënties. Deze vloeien voort uit de wijze waarop de systemen vandaag zijn ingericht. Hierbij nam hij het voorbeeld van de auto, die in ons huidige mobiliteitssysteem een centrale plaats inneemt. Het gebruik van de auto kenmerkt zich door een enorme onderbenutting. Zo wordt de gemiddelde Europese auto slechts 5% van de tijd gebruikt om te reizen van punt A naar punt B. Voorts wordt minder dan 20% van de brandstofenergie omgezet in kinetische energie, waarvan op zijn beurt slechts 1/13 wordt gebruikt voor het vervoer van personen. Soortgelijke analyses zijn in het rapport ook terug te vinden voor het voedings- en huisvestingsstelsel.

Voor elk van de drie systemen heeft men vervolgens een langetermijnvisie ontwikkeld, dewelke stoelt op een circulaire ontwikkeling. Ook heeft men een toolbox met op elkaar ingrijpende hefboomen ontwikkeld ('RESOLVE'), die door elk bedrijf voor elk product kan worden ingezet om de visie te helpen realiseren. Sander overliep voor elk van de drie systemen de voornaamste hefboomen. Zo is het belangrijk om de automobilititeit op een systeemgerichte wijze naadloos in te passen samen met de andere transportmodi (te voet, fiets, openbaar vervoer, ...). Naar voeding toe is het onder meer belangrijk om nutriëntenkringlopen te sluiten en meer dan vandaag in te zetten op de korte-ketenlandbouw. Wat huisvesting betreft is het vooral zaak om de levensduur van gebouwen te verlengen, dit door in te zetten op toekomstgericht en dus modulair bouwen. Ook een ondersteunende stadsplanning is hierbij van groot belang.

Voor elk van deze systemen werden twee scenario's onderzocht en gekwantificeerd: het huidige technologische ontwikkelingsscenario (i.e. het BAU-scenario) enerzijds en een circulair ontwikkelingsscenario anderzijds. Met perspectief op 2030 en 2050 werden vervolgens de effecten van beide scenario's doorgerekend voor de ganse economie. De conclusie hierbij luidt dat hoewel ook het BAU-scenario zou leiden tot een vermindering van de jaarlijkse Europese grondstoffenkosten, een toename van het GDP en een verminderde broeikasgasuitstoot, deze voordelen veel uitgesprokener zullen zijn in een circulair ontwikkelingsscenario.

Het inzetten op dit laatste scenario vergt volgens Sander moedige keuzes van de beleidsmakers: op korte termijn zijn er ontegensprekelijk een aantal transitiekosten, maar deze deemsteren weg in vergelijking met de voordelen die zich aandienen op langere termijn.

Tenslotte stelt Sander dat de rol van de burger-consument een steeds actievere rol opneemt maar zich steeds begeeft binnen een bestaand systeem met het geldend aanbod. Zo kan een burger bijvoorbeeld geen wasmachine leasen indien een bedrijf deze dienst niet zou aanbieden. Het is volgens Sander dan ook in belangrijke mate aan beleidsmakers en bedrijven om stappen te zetten ter verruiming van het circulaire aanbod.

► [Meer info in de presentatie van Sander Defruyt \(pdf - 4,25MB\)](#)

Na Sander was het de beurt aan **Barbara Janssens**, coördinator van **Netwerk Bewust Verbruiken**. Barbara startte haar toelichting door te stellen dat ze het positief en belangrijk vindt dat Sander sprak over de burger en niet zozeer de consument. Ingeval van het laatste, wordt men als burger meteen in een welbepaalde functie geduwd met ogenschijnlijk een beperkt handelingsperspectief.

Barbara lichtte toe dat men als netwerk mensen beoogt te inspireren en activeren tot een eenvoudige en duurzame levensstijl. De *Piraminder* geldt daarbij als een leidraad. Men tracht dit voornamelijk te doen door het opzetten van pilootprojecten. Door bijvoorbeeld mensen via de *Repair Cafés* samen spullen te laten repareren, ontstaat er een groter draagvlak voor reparatie en duurzame producten. Dit is belangrijk.

Het Netwerk staat vooral ook voor burgerinitiatieven. Hoewel de voorbije decennia worden gekenmerkt door een sterke individualiseringstrend (op vlak van producten, ruimte, enzovoort) en we het collectief als gangbare organisatie-eenheid lijken te zijn vergeten, stellen we vast dat de voorbije jaren burgerinitiatieven een hoge vlucht nemen. Deze vertrekken vaak vanuit een klein initiatief in de eigen wijk en vanuit een concrete nood. Participatie en coalitie staan centraal. In plaats van passief te wachten op het aanbod van een kwalitatief product, neemt men als burger het heft zelf in handen. Door een nieuw systeem op te starten binnen het oude, hoopt men de transitie te versnellen.

De coöperatieven ontstaan in allerlei sectoren, waaronder ook voeding, mobiliteit en huisvesting, de drie belangrijkste qua impact. Barbara licht deze toe.

Op vlak van mobiliteit is er sinds jaar en dag *Dégage*, de gedeelde autovloot van Gent. Het project wordt volledig door burgers/vrijwilligers gedragen. De directe aanleiding voor dit initiatief was het willen tegengaan van overcapaciteit en hierdoor het verhogen van het leefbare karakter van de straat.

Een gelijkaardig verhaal bij voeding. Hierbij gaat het niet alleen over het tegengaan van overcapaciteit (i.e. voedselverspilling), maar ook over het versterken van de band tussen producent en consument.

Ook in de huisvestingssector is er volgens Barbara in zekere zin overcapaciteit: veel huizen staan leeg of worden slechts beperkt gebruikt. Vaak vertonen initiatieven binnen deze sector ook een sociale component: cohousing en samenhuizen, ouderen die een kamer op overschot verhuren in ruil voor ondersteunende diensten, ... Een vraag die het netwerk in deze context centraal plaatst, is hoe men iedereen en in het bijzonder de kansarmen kan betrekken. Hoe kan het evolueren naar een circulaire economie een oplossing bieden voor de grote nood aan betaalbare woningen?

Volgens Barbara zit er veel potentieel in het toepassen van het principe van de *commons*, d.i. de evolutie naar gemeenschappelijk bezit, beheer en gebruik. Dit kan in verschillende sectoren worden toegepast.

De vraag stelt zich hoe een en ander op te schalen. Hoe te komen tot een voldoende kritische massa? Eén van de aspecten die daarbij volgens Barbara kunnen helpen is het verder inzetten op afstemming tussen de verschillende initiatieven, met hierbij mogelijk een rol voor overkoepelende instituties. Ook de overheid en het middenveld kunnen op dit vlak volgens Barbara een belangrijke ondersteunende rol opnemen, met name door de burgers die de initiatieven trekken te 'ontzorgen' van allerhande beslommingen (opzoekwerk, logistiek, ...). Het gebruik van digitale platformen biedt volgens Barbara een mogelijke opstap, maar het vormt zeker geen heilige graal. De frequentie en intensiteit om mensen te betrekken is belangrijker dan de middelen waarmee ze dat doen.

Barbara is er van overtuigd dat de verdere opkomst van nieuwe en verdieping van bestaande burgerinitiatieven ertoe zullen bijdragen dat we evolueren van een keuze uit schaarste naar een keuze uit rijkdom.

Omdat veel coöperatieven op zoek zijn naar extra financiële middelen om de nieuwe duurzame economie te helpen vormgeven, riep Barbara tot slot de deelnemers op om als burgers mee te participeren en investeren in deze coöperaties, in plaats van het geld op spaarboekjes te parkeren.

► [Meer info in de presentatie van Barbara Janssens \(pdf - 2,90MB\)](#)

In een laatste presentatie binnen deze sessie ging Erik Paredis, postdoctoraal onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (UGent), in op de positie van de consument binnen de circulaire economie. Erik hanteerde hierbij twee vertrekpunten.

Het eerste vertrekpunt wordt geboden door de vaststelling dat er in de sfeer van de circulaire economie verrassend weinig aandacht uitgaat naar de 'consument': zo ook in de toelichting van Sander, Plan C organiseert een masterclass over circulair ondernemen maar niet over consumptie, ... Erik stelt dat men het aantal wetenschappelijke artikelen of rapporten over circulaire economie, waarbij op een diepgaande wijze wordt ingegaan op het aspect van consumptie, letterlijk en figuurlijk op één hand kan tellen.

Het tweede vertrekpunt van Erik is dat circulaire economie een onderdeel moet zijn van het bredere debat over duurzaamheid. Aspecten als levenskwaliteit, ecologische grenzen, sociale rechtvaardigheid, democratie, ... dienen mee in beschouwing te worden genomen.

Beide vertrekpunten samen leidden Erik tot het formuleren van drie stellingen.

De eerste stelling luidt dat we er een *lineaire* kijk op de consument op nahouden. Als de consument al wordt meegenomen in het verhaal, dan eerder als een passieve actor die helemaal op het einde komt. In de context van de circulaire economie heet het volgens Erik dat *users* (en niet *citizens*) in plaats van *consumers* ertoe gebracht moeten worden de nieuwe producten en diensten af te nemen, die hogerop in de keten door ingenieurs/producenten voor hem of haar bedacht zijn. Het streven naar *klantenacceptatie* staat hierbij voorop. Slaagt men daarin, dan zouden we evolueren naar een nieuw soort economie. Erik stelt dat in de 25 jaar dat hij het debat over duurzame ontwikkeling opvolgt, hij nog nooit zoveel mogelijke win-wins is tegengekomen als in het huidige debat over circulaire economie: we gaan winnen op het vlak van consumptie en economische groei, arbeid en tewerkstelling, CO2-reductie, biodiversiteit, ... Terugkijkend op deze periode, stelt hij echter te moeten vaststellen dat de aangekondigde win-wins in de praktijk nooit gerealiseerd werden. Erik werpt daarom de volgende vragen op: *Moeten we niet iets kritischer zijn over deze win-win-win-win-win? en Hoeveel win-win is er mogelijk zonder dat we moeilijke keuzes hoeven te maken in verband met volumes, verdeling en levensstijl?* Erik geeft aan dat er reeds sinds het begin van de jaren '70 wordt gesproken over de noodzaak om kringlopen te sluiten. Hij erkent dat het concept van de circulaire economie veel moois kan omvatten, maar we moeten het debat erover verdiepen en ons niet tevreden stellen met het napsraten van rapporten.

De tweede stelling luidt dat we er een verouderd beeld op de consument en consumptie in het algemeen op nahouden. Zo is het beleid doorgaans gericht op individuele gedragsverandering. Vandaag heet het dat we een en ander moeten inbedden in de juiste *keuze-architectuur*: door nudging zou de consument tot een duurzamer gedrag worden aangezet. Maar zo simpel is het volgens Erik niet. Recent onderzoek wijst op het belang om consumptie te benaderen als een moment in sociale praktijken, zoals bijv. eten, zich verplaatsen, ..., kortom handelingen die ons dagelijkse, *normale* leven vormgeven. In de context van het verduurzamen van consumptie, ligt de nadruk volgens Erik nog te vaak op individuele gedragsverandering en verwijst hiervoor terug naar het reeds aangehaalde streven naar *klantenacceptatie*. We moeten volgens Erik echter meer kijken naar hoe consumptie is ingebed. De vraag wordt dan niet zozeer *Hoe veranderen we individueel gedrag?*, maar wel *Hoe veranderen we dagelijkse praktijken?* die gepaard gaan met een omvangrijk energie- en materiaalengebruik. Het nieuwe model is mogelijk wat complexer, maar het biedt ook meer ingangspoorten om op in te grijpen.

De derde en laatste stelling van Erik vloeit voort uit de tweede stelling. Indien we erkennen dat consumptie een sociale praktijk is, dan vormt consumptie, en bij uitbreiding de circulaire economie, niet louter een technologisch-economisch maar ook een maatschappelijk-politiek vraagstuk. Volgens Erik wordt aan dit laatste aspect te snel voorbijgegaan in de verschillende rapporten. Nochtans zijn er wel degelijk sterk verschillende invullingen van een circulaire economie mogelijk. De vraag stelt zich welke kenmerken we van het oude systeem in de discussie wensen te brengen. Louter ecologisch? Of ook sociaal? En open-democratisch? Want in een economie waarbij we evolueren van *bezit* naar *toegang* stelt zich ook de vraag wie de middelen in bezit heeft waarmee de toegang zal worden verzekerd. Zit dit bij kapitalistische bedrijven of bij burgers/coöperatieven? Erik stelt niet zozeer te pleiten voor ditgene of datgene model. Misschien zijn de verschillende modellen wel complementair en is er ook op dit vlak nood aan een zekere *biodiversiteit*. Een verdieping van het maatschappelijk debat lijkt Erik ten zeerste aangewezen.

Erik rondde af met zich aan te sluiten bij de stelling van Jonathan Holslag dat alles mogelijk is maar voegt hieraan toe dat evenwel niets vanzelf ontstaat.

► [Meer info in de presentatie van Erik Paredis \(pdf - 1,26MB\)](#)

GEDACHTEWISSELING

Hubert David vraagt welke incentives er nodig zijn om er een verdienmodel van te maken? Of men kiest voor de kapitalistische benadering en dan moet men eraan kunnen verdienen, of men kiest voor de niet-kapitalistische benadering. Maar echt van de grond komt dit laatste niet. Hij verwijst hierbij naar de toevoeging door Erik Paredis dat niets vanzelf ontstaat.

Erik Paredis verduidelijkt dat het punt dat hij wou maken is dat we verschillende richtingen uit kunnen. En dat de keuzes die we maken niet neutraal zijn. Maar hoe een businessmodel precies tot stand komt, kan hij niet zeggen.

Barbara Janssens reageert dat vele burgerinitiatieven kleine bedrijfjes opzetten die in bepaalde gevallen kunnen doorgroeien tot iets groot, zoals een airbnb. Dit laatste vormt misschien niet het beste model, want het gaat nog altijd niet over de 'commons', maar het kent wel een ongelooflijk succes.

Leen Baisier van de Stichting Innovatie & Arbeid (SERV) geeft aan onderzoek te hebben uitgevoerd bij 8 bedrijven inzake materiaal- en energie-efficiëntie en de betrokkenheid van werknemers daarbij. Toen ze thuis kwam, vroeg ze zich af wat ze zelf kon doen. Het denken gaat volgens Leen namelijk altijd sterk uit van de zelfredzaamheid van de burger. Zo ook bij het recente initiatief van minister Tommelein, die €10 miljoen veil heeft om mensen aan te zetten om samen te renoveren. Leen vraagt zich af of we er kunnen vanuit gaan dat de burger een zeer actieve rol opneemt? Hoe overstijgen we dat alles afhangt van zelfredzaamheid? Elk jaar komt er bijvoorbeeld iemand van Eandis langs om de meterstand op te nemen. Waarom gebruikt de overheid dit kanaal niet om een gericht advies te geven?

Erik Paredis merkt op dat de vraag van Leen aansluit bij de door hem toegelichte sociale praktijkenbenadering. Het volstaat niet om de burger informatie te geven.

Sander Defruyt geeft aan dat de Ellen MacArthur Foundation (EMF) zich volledig kan vinden in het betoog van Erik. De consument hoeft inderdaad geen afwachtende en passieve houding aan te nemen. Anderzijds mogen de bedrijven zich ook niet wegsteken achter de consument. Er dienen zowel top-down als bottom-up gerichte initiatieven te worden genomen.

Pieter Verbeek van de studiedienst van ABVV vraagt aan Sander Defruyt (EMF) of men ook heeft onderzocht wat de economische en sociale gevolgen zijn van de verschillende ontwikkelingsscenario's? Bijvoorbeeld wat zijn de effecten van een Airbnb en Uber op vlak van veiligheid en sociale zekerheid?

Sander Defruyt antwoordt dat deze aspecten als dusdanig niet werden onderzocht. Men heeft zich op dit punt beperkt tot het macro-effect op vlak van tewerkstelling. Verder onderzoek is inderdaad nog nodig, want zoals Erik Paredis aangeeft kan de uitkomst van beide scenario's inderdaad sterk verschillen naargelang de keuzes die men maakt.

Volgens **Philippe Van de Velde** van OVAM moet er diepgaander worden nagedacht over de effecten van diverse evoluties. Zo zorgt Airbnb waarschijnlijk voor werkloosheid bij heel wat Filipijnse kuisvrouwen in hotelkamers die nu niet meer gebruikt worden. Men stelt het te veel voor als een goednieuwsshow. Er zijn ook nadelige gevolgen voor mensen die vandaag niet de kans hebben om hier aanwezig te zijn.

An Vercalsteren reageert dat VITO hiervoor wel aandacht heeft. Naast het onderzoek rond de materialen- en koolstofvoetafdruk, gaan men bijvoorbeeld ook na wat de mogelijke impact is op vlak tewerkstelling en jobs.

Erik Paredis stelt dat positieve toekomstbeelden wel degelijk belangrijk zijn, in die zin dat ze veel energie creëren. De idee dat we niet alleen maar met maatschappelijke problemen zitten, leidt tot de nodige creativiteit. Dit betekent geenszins dat we hier niet onkritisch mogen naar kijken.

Igor Struyf van de Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) vraagt aan Sander Defruyt of het uitgangspunt van EMF was dat er in het circulair ontwikkelingsscenario een absolute groei zou zijn?

Sander Defruyt antwoordt dat het uitgangspunt was om eerst een circulaire visie op te stellen en daarna de voordelen ervan in kaart te brengen. Sander stelt dat men zich terdege bewust is van de beperkingen van BBP als indicator om duurzame ontwikkeling op te volgen. Aanvankelijk wou men dan ook dieper ingaan op betere parameters voor het meten van de circulaire economie, maar dit bleek al gauw het openen van de doos van Pandora. Omdat er een strikte deadline was voor het afwerken van het rapport, heeft men toch het BBP als indicator gebruikt, weliswaar met een waarschuwing over de beperkingen ervan.

Jan Verheeke herinnert aan de *doelstelling* van het IRP waarbij Vlaanderen tegen 2050 zou moeten evolueren van 29 ton/cap/jaar naar een grootteorde van 6-8 ton/cap/jaar.

Sander Defruyt stelt dat hoe goedkoper producten worden, hoe meer consumptie er optreedt. Dit is het aspect van prijselasticiteit. Maar doordat er in het bijzonder in het circulair ontwikkelingsscenario hiervoor minder materialen nodig zijn, zal de impact in absolute termen toch minder zijn.

Igor Struyf reageert dat er toch meer elementen meespelen dan louter de prijselasticiteit. We moeten hier voorzichtig mee omspringen.

Rob Buurman van Bond Beter Leefmilieu (BBL) stelt dat het aspect van de mondialisering van de economie vandaag reeds aan bod kwam: behoeftesystemen kennen een steeds complexere invulling op mondiaal niveau. Maar de circulaire economie vergt volgens Rob in het bijzonder ook het inzetten op lokale initiatieven: voornamelijk aan lokale productie worden heel wat voordelen toegedicht. Rob verzoekt de Ellen MacArthur Foundation om eveneens onderzoek te verrichten rond de volgende vragen: Wat zijn de drivers om de circulaire economie zoveel mogelijk op een lokaal niveau vorm te geven? Hoe kunnen we de stad vormgeven als het nieuwe centrum van de circulaire economie?

Sander Defruyt stelt dat indien we evolueren naar een economie waarin dienstverlening centraler komt te staan, een meer lokale organisatie alvast een logistiek voordeel oplevert. Het is een gevolg van de huidige inrichting van ons systeem dat we momenteel massaal producten uit onder meer China invoeren.

Els Reynaert van de studiedienst van Groen bevestigt dat er vandaag een gebrek aan slagkracht is bij niet-winstgedreven coöperatieven. Men gaat nooit kunnen concurreren met de kapitalistische aanpak. We gaan naar een divers model. De rol van de overheid bestaat erin de coöperatieve aanpak te ondersteunen en de macht van private ondernemingen te beperken.

Een deelnemer stelt de ganse resource issue tijdens deze bespreking te missen. Ze vraagt zich af wat Europa nog zelf kan maken, in de wetenschap dat het nauwelijks over eigen grondstoffen beschikt.

Koen Van Keer van het mineraal meststoffenbedrijf YARA NV stelt het jammer te vinden dat een en ander wordt voorgesteld als een zwart-wit tegenstelling tussen een kapitalistisch en coöperatief model. Hij gelooft in diversiteit. Beide modellen kunnen naast elkaar bestaan. Hij haalt landbouw als voorbeeld aan. Opdat iedereen voldoende calorieën zou kunnen opnemen, vormt groot-schalige landbouw een noodzakelijk kwaad. Bedrijven die deze leveren, moeten evenwel blijven kijken naar betere alternatieven, zoals bijv. het gebruik van secundaire grondstoffen. Ook het inzetten op Community Supported Agriculture (CSA) is daar een goed voorbeeld van en heeft aan hem alvast een enthousiast lid. Het is niet het een of het ander. De aangewezen invulling hangt ook af van het product of de sector die je voor ogen neemt.

Jo Van Landeghem van Creamoda stelt dat de modesector wereldwijd de tweede grootste verbruiker is van chemische producten. Vanuit technisch oogpunt is het volgens Jo perfect mogelijk om hier te produceren. Hij werpt de vraag op hoe het dan komt dat we vanuit ons huidige denken in behoeftesystemen nog steeds massaal wegwerp-producten invoeren vanuit China.

Tot slot sluit **Ann Nachtergaele** van Fevia zich aan bij de inbreng van Koen Van Keer. Het is geen zwart-witverhaal. Het is een feit dat er zich heel wat burgerinitiatieven ontplooiën. Deze helpen volgens Ann met de productiesectoren in de goede richting te duwen. Ann stelt dat we allemaal weten dat het anders en beter moet en dat er de voorbije jaren reeds heel wat werd verwezenlijkt. We moeten volgens haar allemaal in dezelfde richting gaan, maar elke verandering is moeilijk.

B3 - Circulaire economie en stedenbeleid

Christof Delatter, coördinator van Interafval en stafmedewerker Milieu bij VVSG, was de voorzitter van deze sessie.

Tijdens deze sessie werd verkend welke rol steden kunnen opnemen in de transitie naar een circulaire economie, wat de drijvende factoren vormen voor een duurzame stedelijke transformatie en hoe de samenleving hierbij betrokken kan worden.

Als eerste spreker gaf **Mieke De Schoenmakere**, projectmanager kringlooeconomie bij het Europees Milieuagentschap (**EMA**), een algemene inleidende toelichting bij de belangrijke rol die steden en lokale besturen kunnen spelen bij het tot stand brengen van een kringlooeconomie. Zij deed dit door het duiden van een aantal kernbevindingen van een set van drie rapporten, die het EMA onder de noemer *Resource-efficient cities: vital step towards urban sustainability in Europe* eind 2015 heeft uitgebracht.

Het EMA beschouwt de steden als een belangrijke motor voor een transitie naar een circulaire economie. Niet alleen technologische evoluties gaan ons naar een circulaire economie duwen, maar ook systemische ingrepen. Zo wordt bijv. het fileprobleem niet opgelost wanneer elke wagen op fossiele brandstof ingewisseld wordt voor een elektrische wagen. Een geïntegreerde aanpak is nodig, waarbij we niet alleen focussen op bepaalde elementen zoals materialen, maar ook het ganse systeem in ogenschouw nemen (cfr. de toelichting door John Wante).

Wereldwijd bestaat er een grote diversiteit aan steden (groot, middel, klein). Niettegenstaande deze diversiteit laten zij zich kenmerken door gelijkaardige drijvende factoren, patronen en levensstijlen. De overkoepelende uitdaging bestaat erin om vanuit een systeemgerichte visie het huidige lineaire metabolisme van steden (op het vlak van het hulpbronnengebruik) om te vormen tot een circulair stedelijk metabolisme. Het nabijheidsaspect dat in het bijzonder aanwezig is in goed ingerichte compacte steden, biedt hiervoor opportuniteiten.

Mieke verwijst in dit verband naar het voorbeeld van de stad Kopenhagen, waarbij het ganse stedelijke mobiliteitsstelsel werd aangepast aan een bepaalde levensstijl: er werden fundamentele keuzes gemaakt om van de stad een fietsstad te maken, rekening houdend met de wisselwerking tussen drijvende factoren en patronen.

Mieke benadrukt het belang van een sterke betrokkenheid van de inwoners. Een en ander contrasteert met het klassieke beeld van de stad als een plaats met alleen maar problemen. De uitdagingen die zich stellen op het vlak van het stedelijke hulpbronnengebruik vormen ook een opportuniteit om een mix van mensen, met elk hun eigen noden en behoeften, te betrekken.

Mieke wees tot slot ook op het belang van governance en leiderschap bij het inzetten op green urbanism. Stakeholderoverleg is belangrijk maar niet overal ter wereld evident. Ook is het belangrijk om positief te communiceren over wat wel al gebeurt.

► [Meer info in de presentatie van Mieke De Schoenmakere \(pdf - 1,75MB\)](#)

De tweede spreker was Dr. **Ton Bastein**, die als Senior Onderzoeker verbonden is aan de Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (**TNO**). Ton gaf toelichting bij de methodologie en de resultaten van het onderzoek in opdracht van de stad Amsterdam naar de mogelijkheden voor een circulaire economie in Amsterdam en omliggende regio. TNO was hierbij één van de uitvoerders.

Ton sluit zich aan bij de stelling van Mieke dat hoewel er een grote diversiteit heerst tussen steden en lokale besturen, de achterliggende processen op het vlak van hulpbronnengebruik vaak gelijklopend zijn.

Een doorgedreven ketenaanpak is volgens Ton belangrijk: vaak komen hierdoor verschillende actoren in beeld die samen een verschil kunnen maken in de transitie naar een circulaire economie. Het is daarom belangrijk dat een stad deze netwerken in kaart brengt.

Op basis van het onderzoek blijkt dat voor Amsterdam in het bijzonder de bouw- en de organische reststromen-ketens veel potentieel bevatten om circulair in te richten. Om het voor lokale bestuurders ook vatbaar en toepasbaar te maken, werd dit potentieel ook concreet gemaakt aan de hand van actieagenda's. Ook de verwachte voordelen van een circulaire ontwikkeling op vlak waardecreatie, banengroei, materiaalbesparing en een verminderde CO₂-uitstoot werden ingeschat.

Ton stelt dat de circulaire economie zowel winnaars als verliezers kan opleveren: bepaalde bedrijven in sectoren van bouwmaterialen en groothandel kunnen verliezen, terwijl andere sectoren kunnen winnen.

Een mogelijk leerpunt voor toekomstig gelijksoortig onderzoek voor andere steden, is dat er iets minder aandacht mag uitgaan naar algemene achterliggende processen. Deze verschillen niet zo heel veel tussen de steden. Beter is het om in te gaan op de specifieke eigenschappen van de stad: regionale specialisatie (bijv. welke sectoren zijn in die regio sterk), specifieke ruimtelijke en logistieke aspecten, culturele verschillen, ...

► [Meer info in de presentatie van Ton Bastein \(pdf - 2,14MB\)](#)

Als derde en laatste spreker kwam **Jorn Verbeek**, directeur van de dienst Milieu en Klimaat bij de **stad Gent**, aan het woord.

Jorn ziet steden als plaatsen waar transities samenkomen: ze bieden een uitgelezen platform om uitdagingen en antwoorden te koppelen. Omwille van de verschillende uitdagingen die zich stellen en de achterliggende processen die lopen, is een systeemgerichte aanpak nodig.

Voor steden is het volgens Jorn belangrijk om bij de beleidsvoering te vertrekken vanuit een bottom-up gerichte aanpak. Je moet vermijden om als stad top-down bepaalde transitie op gang te willen brengen. Een bottom-up analyse van het stedelijk weefsel is daarom nodig. Steden spelen volgens Jorn een cruciale rol om bepaalde bottom-up initiatieven te detecteren en wanneer nodig naar een hoger niveau te helpen opschalen.

In de stad Gent, die deze analyse reeds heeft uitgevoerd, zijn er veel voorbeelden te vinden van hoe de stad vandaag reeds fungeert als een soort van proeftuin of Living Lab voor de circulaire economie. Jorn lichtte verschillende van deze initiatieven toe.

Een belangrijk aandachtspunt is volgens Jorn om bij de eigen beleidsvoering de bewoners en de samenleving voldoende te betrekken. Plannen die een bestuur opzet moeten nog altijd uitgevoerd worden door de mensen zelf en dit vergt een voldoende draagvlak.

► [Meer info in de presentatie van Jorn Verbeek \(pdf - 7,00MB\)](#)

GEDACHTEWISSELING

Pieter Dresselaers van Komosie ziet de analyses over de rol van steden vooral vertrekken vanuit een milieuprobleem. Volgens hem spreekt dat weinig mensen aan, en zouden de analyses meer moeten vertrekken vanuit de mensen zelf.

Ton Bastein bevestigt dat er nood is om te denken vanuit de noden van de mensen, wat men in Amsterdam ook geprobeerd heeft via de bottom-up aanpak. Jorn Verbeek meent dat de mensen wel geïnteresseerd zijn in een positief milieu-imago van een stad en dat het ook een beweegreden kan zijn om naar die stad te verhuizen.

Peter Van Humbeek van de SERV vraagt hoe Vlaanderen het leven van de steden en lokale besturen makkelijker maken bij de uitdagingen waar ze voor staan. Zijn regelluwe zones bijvoorbeeld een interessante denkpiste?

Volgens Jorn Verbeek gebeurt de omzetting van Vlaamse regelgeving of Vlaamse ambities naar de praktijk vooral in de steden, maar de steden zitten vaak niet mee aan tafel wanneer die ambities worden geformuleerd. Dat zou dus beter kunnen in de toekomst. Hij meent wel dat lokale besturen voldoende beleidsruimte hebben om eigen initiatieven te nemen. Jorn stelt vast dat er bijvoorbeeld in vergelijking met Nederland wel een andere mentaliteit is in Vlaanderen. In Nederland is men sneller geneigd om een bepaald idee meteen in de praktijk om te zetten, soms met minder succes. In Vlaanderen gaat er soms (te) veel tijd over om ideeën effectief uit te voeren.

De vraag wordt gesteld op welke manier burgerinitiatieven worden opgenomen en getransformeerd? Men ziet vooral een uitdaging voor steden op het vlak van het middenmanagement van bottom-up initiatieven. Welke rol heeft een lokaal bestuur daar in te spelen? Tot hoe ver steun je dat of wanneer blok je dat af? Daarop is geen eenduidig antwoord te geven, maar elk lokaal bestuur moet daar zijn rol wat in zoeken. Essentieel in participatie is dat je blijft communiceren en weten waar de bottom-up initiatieven mee bezig zijn.

Namiddag – paneldebat

Ter afronding van de studiedag werd een paneldebat op strategische hoofdlijnen gehouden over het belang van een circulaire economie.

Moderator: **John Vandaele**, journalist bij MO*

Panelleden:

Hans Maertens, gedelegeerd bestuurder **Voka**-Vlaams netwerk van ondernemingen, lid Dagelijks Bestuur SERV

Ann Vermorgen, nationaal secretaris **ACV**, ondervoorzitter SERV

Mathias Bienstman, beleidscoördinator **Bond Beter Leefmilieu vzw (BBL)**, lid Dagelijks Bestuur Minaraad

► **John Vandaele opent het debat met de vraag welk belang de panelleden en hun organisatie hechten aan de transitie naar de circulaire economie en of hun leden spontaan 'mee zijn' of eerder over de streep moeten getrokken worden.**

Hans Maertens stelt dat de transitie naar een circulaire economie voor Voka heel belangrijk is. Na de eerste - op recyclage gerichte - fase zijn we nu in de volgende fase aanbeland. De leden van Voka zijn ondernemers en wanneer ondernemers een probleem zien springen ze erop en zoeken ze naar een oplossing, in dit geval een circulaire oplossing.

Ann Vermorgen antwoordt dat het ACV, samen met de andere vakbonden, al geruime tijd actief is rond het thema Duurzame ontwikkeling. Het concept circulaire economie past hierin. De corebusiness van de vakbond sluit aan bij de sociale pijler van duurzame ontwikkeling, wat niet wil zeggen dat men geen oog zou hebben voor de overige dimensies. Om het met een boutade te zeggen : no jobs on a death planet". De vakbonden beklemtonen het belang aan een rechtvaardige transitie, waarbij wordt ingezet op kwaliteitsvolle jobs en een sterke betrokkenheid van werknemers.

Mathias Bienstman stelt dat circulaire economie voor de milieubeweging om evidente redenen een belangrijk thema vormt. Naast het verminderen van het grondstoffenverbruik en de daarbij horende milieu-impact, is het belangrijk dat de transitie naar een circulaire economie ook een kans biedt voor een maatschappelijke omslag, naar een nieuwe en verbeterde vorm van leefkwaliteit. Het is belangrijk om hierbij te werken met appellerende toekomstbeelden en richting te kiezen.

► **John Vandaele vraagt of de panelleden geloven of een circulaire economie kan bijdragen om onze regio opnieuw te industrialiseren. Hij verwijst naar de studie over het noorden van Holland, die Jonathan Holslag in zijn keynote aanhaalde. “We gaan terug kleren maken hier.”**

Ann Vermorgen antwoordt dat zij zeker kansen ziet en gelooft dat de transitie naar een circulaire economie jobs kan creëren. Maar de jobs zullen niet vanzelf komen. Dit vormt een uitdaging waar we echt actief moeten aan werken.

Hans Maertens antwoordt dat het wat hem betreft geen kwestie is van geloven, maar een kwestie van ‘moeten’. De toekomst is volgens hem ‘circulair’. Alle bedrijven zullen evolueren naar een circulair model. Doen we dit niet, dan zal dit leiden tot een verlies aan jobs. Hij gelooft dat een circulaire economie veel jobs kan opleveren en citeert een cijfer van 30 000 jobs, een schatting van het steunpunt Duurzaam Materialenbeleid. Dat is het equivalent van een kleine luchthaven in Zaventem. Replicerend op de tussenkomst van Ann Vermorgen stelt Maertens dat een circulaire economie niet verengd mag worden tot een sociale economie. Bestaat er dan ook iets als een asociale economie? Tenslotte waarschuwt hij voor overregulering.

Mathias Bienstman waarschuwt om de zaken zo voor te stellen alsof het vanzelf zal gaan. In ons huidige belastingstelsel is het zo dat het gebruik van grondstoffen nauwelijks wordt belast, dit in tegenstelling tot arbeid. Het invoeren van een container uit China kost € 250, maar veroorzaakt wel € 400 aan externe kosten. Indien men deze laatste kosten zou meetellen, dan gaat deze redenering niet meer op.

► **John Vandaele vraagt vervolgens aan de panelleden wat zij van de overheid verwachten om de transitie naar een circulaire economie te stimuleren.**

Mathias Bienstman vindt het positief dat de Vlaamse regering in haar Visie 2050 het doorzetten van de transitie naar de circulaire economie als een topprioriteit vooropstelt. Maar op het vlak van indicatoren en concrete doelstellingen blijft het allemaal nogal vaag. Het zoeken naar geschikte indicatoren voor het meten van de voortgang van de transitie naar een circulaire economie is nog volop bezig. Voor de BBL is het formuleren van concrete doelstellingen zeer belangrijk vanuit de overtuiging dat bedrijven aangespoord worden om te innoveren als er een uitdaging is (bv. tegen jaar x y % minder grondstoffen gebruiken of er meer mee te doen). Het is aan de overheid om de algemene richting te bepalen en hieraan doelstellingen te koppelen.

Beleid moet ook consequent zijn. Zo vergt de transitie naar een circulaire economie ook de afbouw van de afvalverbrandingscapaciteit.

Ann Vermorgen stelt dat de vakbonden van de overheid een stimulerend en regulerend kader verwachten met een verankering van sociale aspecten. Op het vlak van tewerkstelling is er bijvoorbeeld nood aan volwaardige jobs en een goede sociale zekerheid. Zij wil niet zozeer focussen op het onderscheid tussen jobs in een circulaire en een lineaire economie. De voornaamste bekommernis van de vakbond is dat het om kwaliteitsvolle jobs gaat. Vandaag komen loon- en arbeidsvoorwaarden onder druk naarmate jobs een meer flexibele invulling krijgen.

Hans Maertens kan de nood aan algemene doelstellingen onderschrijven, maar benadrukt – zoals aangegeven door de BBL - dat het niet eenvoudig is om deze te formuleren. Te snel onduidelijke doelstellingen formuleren en daar vervolgens normen aan koppelen zal het investeringsklimaat ondergraven. Maertens wijst ook op het gevaar dat de verschillende overheden (Europees, federaal en gewestelijk) verschillende doelen zullen formuleren. Hij doet een oproep om op lange termijn duidelijke doelstellingen op te stellen. Om op lange termijn te investeren is er nood immers aan een consistent beleid.

Ann Vermorgen is het eens met Hans Maertens en benadrukt ook het belang van een langetermijnvisie en –aanpak. 2050 is misschien iets te veraf. Doelstellingen formuleren voor 2030 lijkt al meer haalbaar.

► **John Vandaele vraagt naar de prioriteit van de organisaties in het licht van de circulaire economie.**

Mathias Bienstman wijst op het belang van doelstellingen. Die moeten voldoende ambitieus zijn om de nodige innovaties uit te lokken. Het is volgens Mathias Bienstman zo dat uit een visie op een circulaire economie volgt dat er op termijn geen afvalverbrandingsovens meer zijn. Wanneer er vanuit dit oogpunt doelstellingen worden geformuleerd, zal men de waarde in het afval meer valoriseren en meer inzetten op ecodesign. Door eerst concrete doelstellingen te formuleren zal er beter worden nagedacht over de ganse keten. In tegenstelling tot klimaat is de transitie naar een circulaire economie echter niet te vatten in één enkele concrete doelstelling (CO₂-reductie), wellicht omdat circulaire economie een complexer gegeven is.

Het is belangrijk dat de doelstellingen de gewenste economische dynamiek bevorderen.

Ann Vermorgen antwoordt dat hun prioriteit ligt in het creëren van betere jobs.

Hans Maertens stelt dat we nog maar aan het begin staan van de transitie. Er moet nog heel veel onderzoek en ontwikkeling op vlak van innovatie gebeuren. Volgens Maertens moet er geïnvesteerd worden in R&D en open innovatie. Als Vlaanderen toptechnologie kan ontwikkelen inzake circulaire economie, dan heeft het een exportproduct dat duizenden jobs kan opleveren. Maertens ziet ook een belangrijke uitdaging in het overschakelen van producten naar dienstverlening. Dit is volgens hem belangrijker dan normering.

► **Tot slot peilt John Vandaele naar de concrete engagementen van de organisaties.**

Hans Maertens stelt dat Voka er zich toe engageert om haar leden rond dit thema samen te brengen en in contact brengt met de overheid. Voka brengt nu al bedrijven samen in netwerken en stimuleert op die manier innovatie. Verder hoopt men dat Vlaanderen zijn belofte honoreert om € 500 miljoen extra vrij te maken voor innovatie. Een concreet engagement van Voka is een oproep aan de minister bevoegd voor Innovatie om de helft van de middelen te reserveren voor initiatieven die bijdragen aan de transitie naar een circulaire economie.

Ann Vermorgen verwijst naar het WIN-project van het ACV, dat onderzoekt hoe werknemersparticipatie de innovatiecapaciteit en -resultaten van ondernemingen kan versterken. De bewustwording hiervan groeit langzaam maar gestaag. Een en ander is nu voldoende rijp om op in te zetten. Dit vormt een concreet engagement. Het is belangrijk dat werknemers van bij het begin inspraak krijgen, dat ze mee eigenaarschap kunnen opnemen met betrekking tot innovatieprojecten op de werkvloer. Dit zal het draagvlak verhogen en de verantwoordelijkheid die wordt opgenomen versterken. Dit vergt een mindshift van alle betrokken actoren. ACV gelooft er echt in dat dit een absolute win-win-situatie kan opleveren. Verder zal ACV blijven inzetten op sensibilisering, vorming en opleiding, onder meer via de vzw Arbeid en Milieu.

Mathias Bienstman geeft aan dat de milieubeweging zich ertoe engageert om zich te blijven opstellen als bondgenoot van de voorlopers, als aanjager van de overheid en als kwelduivel van de achterblijvers. Verder zal BBL in het bijzonder wijzen op punten waar maatschappelijke vooruitgang kan worden geboekt. De maatschappelijke meerwaarde die technologische innovatie kan bieden is voor BBL een belangrijk aandachtspunt. Eenzelfde innovatie kan namelijk heel verschillende uitkomsten genereren. Wanneer bijvoorbeeld zelfrijdende auto's tot gevolg hebben dat ze zich voortdurend moeten herpositioneren, kan het verkeer exploderen. Ook heeft dit een heel disruptieve impact op werkgelegenheid in de sector. BBL waarschuwt ervoor dat innovatie niet noodzakelijk leidt tot maatschappelijke vooruitgang.

Slotwoord

De studiedag werd afgesloten door Minaraad-voorzitter Walter Roggeman. Hij deed dit aan de hand van een korte beschouwing bij het concept van de circulaire economie: een beloftevol concept, op voorwaarde dat men er verstandig mee omspringt. Ook richtte hij een woord van dank aan iedereen die heeft bijgedragen tot deze dag waaronder alle deelnemers, de sprekers, de moderatoren, de panelleden, de leden van het Minaraad- en SERV-secretariaat alsook OVAM en Plan C voor hun medewerking.

